

Vanhimmissa itämerensuomeen rajoittuvista indoeurooppalaislainoista

---

SAMPSA HOLOPAINEN

VANHA ITÄMERENSUOMALAINEN KULTTUURI

TVÄRMINNE, 2.-3.2.

Johdatus

Tutkimusongelmia

- Lainasanojen levikki (sekä uralilaisella että indoeurooppalaisella puolella) evidenssinä: läntiset kontaktialueet nykytiedon valossa
- Lainasanojen levikki ja uralilaisten kielten taksonomia
- Levikki huonona lainasanojen ikäämiskriteerinä (Kallio 2012, vrt. Rédei 1986 ja vanhat käsitykset)
- Äännehistorian nykykäsitysten valossa väärät (vanhentuneet) tai epävarmat etymologiat
- Vaikeat tapaukset, erityisesti indoeurooppalaisten laryngaalien substituointi (ks. myös Hyllestedtin tuore esitys aiheesta)
- (Arkeologian tulokset)

1990-luvun näkemys aiheesta tiivistettynä

Koivulehto 1999:

”Itämeren alueella on pysytty alusta asti, koska itämerensuomessa ja sen lähimmissä sukukielissä on ieur. tason lainoja, joita ei tavata idempää, ei varsinkaan ugrilaisista kielistä, ja joiden originaalit tavataan vain germaanissa ja/tai balto-slaavissa.”

Yleistä vanhimmista ieur. kontakteista

- Ajatus siitä, että uralilaisen kielikunnan vanhimmat ieur. lainat olisivat (esi)arjaa, on vanhentunut (ks. esim. Koivulehto 2001; vanhentuneita mm. Rédei 1986, Korenchy 1972)
- Koivulehto (1999, 2001) postuloi kontakteja jo kantaindoeuroopan ja kantaauralin välille; Kallio (2006) huomauttaa kantakielten eri-ikäisyydestä, muuten samoilla linjoilla
- Vanhimmat kontaktialueet lähellä molempien kielikuntien alkukotia (Itä-Eurooppa/Keski-Venäjä)
- Nostratistit ja indouralistit pitävät vanhinta yhteissanastoa merkinä kielisukulaisuudesta

Luoteisindoeurooppalaiset lainat

- Koivulehdon mukaan lainoja Itämeren alueella arkaaisesta indoeurooppalaisesta kielestä (kanta-balto-slavo-germano-italo-keltti?)
- Luoteisten/pohjoisten indoeurooppalaisten kielten yhtäläisyydet (esim. Oettinger 2003, Salmons esim. 1992, 2012/2015)
- Äänteellisesti lainanantajakieli kantaindoeuroopan (tai nykyajattelun mukaan ”myöhäiskantaindoeuroopan” tasolla, laryngaalien ”värittävä” vaikutus jo näkyvissä), lainansaajakieli taas varhaiskantasuomen/kantaauralin; levikki kuitenkin suppea
- Junntila 2015: pohjoisindoeurooppa
- Myös saameen rajoittuvia lainoja, joita ei tässä kuitenkaan ehdi käsitellä; jonkin verran mordvaan, mariin ja permiin ulottuvia (Koivulehto 1991, 2001 jne.)

Itämerensuomen arjalaiset lainat

- Levikiltään ja ongelmiltaan samankaltaisia tapauksia kuin luoteis/kanta-ieur. lainojen suhteen
- Joukossa myös tapauksia, jotka voivat olla joko arjaa tai vanhempaa/läntisempää indoeurooppaa
- Tärkeää: itämerensuomen arjalaislainat edustavat selvästi ajallisesti useita peräkkäisiä kerrostumia (myöhäisiä kuten *vasa* ← kantairani **wasa-*, *varsa-* ← ”esiosseetti” **warsa-*)
- Tässä esitelmässä vain muutamia esimerkkejä
- Tarkemmin käsitelty julkaisemattomassa artikkelissa ja useammassakin esitelmässä, käsikirjoituksia saa pyynnöstä

Itämerensuomeen rajoittuvat lainat

Määrät eri kerrostumissa

- Kanta/luoteisindoeurooppa: reilut 20 esitettyä etymologiaa, joiden levikki rajoittuu Itämerensuomeen (joista varsin monet osoittautuvat ongelmallisiksi)
- Arjalaiset lainat (eri-ikäisiä): 35 lainaa, joista vähän yli puolet kestää kriittistä tarkastelua
- Lisäksi levikiltään epäselviä tapauksia

rehto

- Fi. *rehto* 'rivirakennelma', viro (murt.) *rõhut* 'horizontale Kettenreihen an dem Weiberglirtel', *rõhusein* 'Außenwand vor der Haustür an alten Bauernhäusern' (myös karjala, lyydi, vepsä, liivi?)
← PIE/esigermaani **rh₁-to-* / **rh₁-tá-* > germ. *rađá-* > norja *rad* 'rannikon suuntainen pitkä selänne' / **rađō-* > muinaisr. *radh* 'rivi' (Koivulehto 1991: 212–213)
- Koivulehto (1999) hylkää sanalle esitetyn germaanisen etymologian
LÄGLOS (III: 142–143) kuitenkin kannattaa: ←kantagerm. **wrehti-z*, kansask. **wrehtiR* > muinaiskandinaavi *rétt* 'Gehege, Pfersch', ruotsi (murt.) *vrätt* 'Ackerparzelle, kleiner Acker',
- Koivulehdon kanta/luoteisieur. selityksessä monia ongelmia: laryngaalin substituuutio *š:llä, vaikeasti selittyvä jälkitavun vokaali, ensitavun vokaalin (kantasuomi **e*)

rohto

- *rohto*, viro *roht* ← * *ghroh1-to(n)* / * *ghroh₁-tu* > ruotsi *grodd* 'germ', keskiyläsaksa *gruot* 'green growth' stb. (Koivulehto 2001: 242–243)
- Johtosuhde sanan *ruoho*-kanssa (Nikkilä: suffiksinvaihto)?
- Koivulehdon ieur. etymologiassa vastaavia ongelmia kuin sanan *rehto* kanssa (ks. edellinen slaidi)

koljo

- Fi. *koljo*, viro (murt.) *koli*, *kolju*, *kollo* 'metal ring; something that is round and protruding', vatja *koli* 'band or tie twisted from branches' ← PIE *kwolHes 'wheel' (Lang 2016: 28–29), *kwel-, kantaslaavi *kolo/*koles-, germaani, esim. muinaiskand. *hvel* 'pyörä'
- Kritisoineet Holopainen, Junttila & Kuokkala (tulossa)
- *lj epätavallinen substituuutio *IH-yhtymälle (josta toisaalta melko vähän hyviä esimerkkejä lainasanoissa)
- Koko jälkitavu selittyy hankalasti
- Semanttisesti etymologia on moitteeton
- Vaatii kuitenkin lisää evidenssiä, ei voi hyväksyä ainakaan varmasti

kehta-, kehdata

- Viro *kõhata, kõhtma* (myös karjalassa ja vepsässä)
- ← *geh₁d- (< kantaieur. *g^weh1d-) > liettua *geda* 'Scham(gefühl)' (Koivulehto 1991: 82–)
- Virossa *õ*, eli kantasuomessa *ę, sama ongelma kuin sanan *rehto* vokalismissa
- Laryngaalin substituointi *š:llä

maja

- ← *maǵo-, juuri *maǵ- 'kneten, streichen' > germaani *maka- > muinaisyläaksa *gimah* 'Bequemlichkeit, Ruhe' >
- Sinänsä vakuuttava etymologia, joskin on epäselvää miksi indoeurooppalaisia palataaliklusiileja on joskus substituoitu *ć:llä, joskus *j:llä (aika vähän esimerkkejä substituuutiosta *ǵ → *j, kuitenkin hyvä esimerkki ieur. *aǵo- > kantaur. *aja- > *ajaa*)

kalvas, kalpea

- ← kantaieur. *h₂alb^h(-en)- > saksa murt. *Alben* 'chalky sand under the top soil' jne. (johdos adjektiivista *h₂alb^h-o- 'valkoinen')
- Rinnakkainen laina saame: *guolbba* : *guolbbana* 'heath, dry level plain...' Koivulehdon (2001) mukaan
- Ovatko oikeasti rinnakkaisia lainoja vai erillisiä johdoksia samasta originaalista?
- Onko germaanin johdos riittävän hyvin attestoitu ja semanttisesti sopiva?
- Mahdollinen etäsukukielen vastine: unkarin *halvány* 'kalpea, vaalea tms.' (jota on toisaalta pidetty johdoksena sanasta 'kuolla', ei kyllä kauhean hyvin perustein [ks. Zaicz & al. 2006])

Muualla kritisoituja tai tarkennettuja etymologioita

- *tosi* ← *dmtō- 'kesytetty' (Koivulehto 1983); Aikio (2015a) esittää vastineen hantista ja mansista (mm. Irtyšin hanti *čǎjǎ* 'totuus, tosi')
- *ihme* ← *ǵnm- (Koivulehto 1991); Aikio (2015a) löytää jälleen obinugrilaisia vastineita, mm. Irtyšin hantin *jǝmɛŋ*
- *tahdas* ← *teh₂-is-to-s (Koivulehto 1991); Hyllestedt (2013) pitää itämerensuomen *h*:ta (< *š) pikemmin indoeurooppalaisen sibilantin substituuttina

tiine

---

tiine 'pregnant' (cognates in most Finnic languages), vastine myös marissa *tüž, tüjuž* 'tiine' (Aikio 2014)!

← kantaurali *tejniš ← kantaieur. *dheinyah₂- ~ *dheinus 'pregnant (of animals)' / ← kanta-arja *dhainu- > muinaisintia *dhenú*, avesta *daenu-* (SSA III: 268–269; Aikio 2014: 90–91)

➤ Jälkitavu hankala tapaus (onko fonologinen substituutio vai jotain muuta)

peijas

➤ *peijas, peijaiset* 'a drinking feast, funeral', (vastineita karjalassa, virossa, (*peied* 'hautajaiset') ja liivissä)

← esiarja *peHyya- 'drink' > muinaisintia *-pāyya* (Koivulehto 2005)

➤ Vokaali, miksi ei *ej > *ii*?

piimä

- *piimä* 'sour milk, viro *piim* 'milk', vastineita myös karjalassa ja vatjassa < *pejmä (Aikio 2014)
- ← kanta-arja tai -irani**paima-* > Av *paēman-* 'mother's milk' (SSA II: 329–330)? ~ Hu *fej* lypsää'

oja, ojas

➤ *oja, ojas* 'shaft of plough' (myös lyydi, vepsä)

← kanta-arja *ojas 'shaft' [sic!]; kanta-rja ~ kantairani *(*H*)*aiša-* > Av *aēša-*, Ol *īṣā-* 'shaft' (SSA II: 234–235)

➤ SSA:n "kanta-arjalainen" rekonstruktio on anakronistinen

➤ Ei sovi mihinkään arjasta attestoituun asuun

➤ Suppea levikki itämerensuomessa, lähinnä pohjoisryhmän itäosassa

➤ Slaavista löytyy sopiva originaali: puola, tsekii *oje* 'aisa': vastine myös venäjän murteissa *voë*

➤ Myöhäinen venäläinen laina?

ahne, ahnas, ahma

- Koivulehto 1999: ← kanta-arja *ačnas tai kantairani *atsnas
- Aikio 2015: konsonanttiyhtymän perusteella vaikeaa sanoa, mihin itämerensuomen *h* tässä palautuu
- *ahma*: erillinen laina (← *ačma- 'syöjä')? Vastine myös saamessa: *P vuossmis*
- Saamen konsonanttiyhtymä, luotettavampaa evidenssiä kuin itämerensuomi?

Levikiltään tai äännesuhteiltaan hankalat tapaukset

- Lähinnä arjalaislainoja
- *huhta* 'burned patch in slash-and-burn agriculture', viro *uht*, myös karjala, lyydi; mordva E *čuvto*, M *šufta* 'tree' < *šukta ← kanta-arja *cuxta- > Av *upa-suxta* (Koivulehto 1999: 225–226; 2001b: 256–257)
- *vasara* 'hammer', saame(P) *veahcir* id., Mo E *užer*, *vižir*, M *užar* 'axe'
← kanta-arja **wajra-* > Av *vazra-* 'club', OI *vajra-* 'thunderbolt, Indra's weapon'
- Myös *kasvaa* ? ← **h₂awg-s-* (Koivulehto 1991: 38-), mordva *kasâ-*, suomi *kasva-*, marissa kuitenkin *kuška-*

Johtopäätöksiä

- Monet esitetyistä arkaaisista indoeurooppalaislainoista itämerensuomessa ovat selvästi epävarmoja tai vääriä etymologioita
- Täytyy siis pitää pää kylmänä lainakontaktien evidenssiin luottamisessa esihistorian tutkimuksessa
- Sama pätee varhaisten kontaktialueiden määrittelyyn
- Vähemmän painavat syyt odottaa vanhoja kontakteja juuri Itämeren alueella

Johtopäätöksiä

- Ei kuitenkaan syytä luopua kokonaan ajatuksesta luoteisindoeurooppalaisista lainoista, ja Koivulehdon suppealevikkisiä laryngaalietyymologioita ei voi kaikkia hylätä, saati ohittaa olankohautuksella!

Lähteet

Aikio 2014: Studies in Uralic etymology III: Mari etymologies. *LINGUISTICA URALICA* L 2014 2.

Aikio 2015a: Studies in Uralic etymology IV: Ob-Ugric etymologies. *LINGUISTICA URALICA* LI 2015 1.

Aikio 2015b: The Finnic ‘secondary e-stems’ and Proto-Uralic vocalism, *SUSA* 95, 26–66.

Campbell, Lyle & Garrett, Andrew 1993: Review, Jorma Koivulehto, Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie (1991). *Language Vol. 69, No. 4.*: 832–836.

Holopainen, Sampsa & Santeri Junntila & Juha Kuokkala [tulossa]: Indoeurópai jövevényiszavak és a második szótagi labiális magánhangzók fejlődése az uráli nyelvekben. *Nyelvtudományi Kutatások Újabb Eredményei*.

Hyllestedt, Adam 2016: *Word Exchange at the Gates of Europe*. Dissertation; University of Copenhagen.

Junntila, Santeri 2015: *Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasanatutkimuksessa. Kantasuomen balttilaislainojen tutkimushistoria*, Väitöskirja, Helsinki.

Kallio, Petri 2006: Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. *Virittäjä* 1/2006. 2–25.

Koivulehto, Jorma 1983: Seit wann leben Urfinnen in Ostseeraum? *Symposium Saeculare Societatis Finno-Ougricae*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 185, S. 135–157.

Koivulehto, Jorma 1991: *Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie*, Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung, Heft 24, Wien, Verlag der Österreichischen Akademieder Wissenschaften.

Koivulehto, Jorma 1999: Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit: aika ja paikka lainasanojen valossa, in Paul Fogelberg szerk.: *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153, Helsinki, Suomen Tiedeseura, 207–236.

Lähteet

Koivulehto, Jorma 2001: The earliest contacts between Indo-European and Uralic speakers in the light of lexical loans, in Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio eds., *Early Contacts between Uralic and Indo-European: linguistic and archaeological considerations*, SUST 242, Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura, 235–264.

Koivulehto, Jorma 2003: Frühe Kontakte Zwischen Uralisch und Indogermanisch im nordwestindogermanischen Raum. In Alfred Bammesberger & Theo Vennemann (eds.), *Languages in Prehistoric Europe*. Winter; Heidelberg. 183–194.

Lang, Valter 2016: Early Baltic-Finnic contacts as evidenced by archaeological and linguistic data, *ESUKA – JEFUL 2016*, 7–1, 11–38.

LÄGLOS = Kylstra, A.D. et al. 1991–2012: *Lexikon der älteren Germanischen Lehnwörter der ostseefinnischen Sprachen I–III*, Rodopi, Amsterdam – New York/Atlanta, GA.

Lähteet

Oettinger, Norbert 2003: Neuerungen in Lexikon und Wortbildung des Nordwest-Indogermanischen. In Alfred Bammesberger & Theo Vennemann (eds.), *Languages in Prehistoric Europe*. Winter; Heidelberg. 183–194.

Parpola, Asko 1999: Varhaisten indoeurooppalaiskontaktien ajoitus ja paikannus kielitieteellisen ja arkeologisen aineiston perusteella, in Paul Fogelberg szerk.: *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153, Helsinki, Suomen Tiedeseura, 180–206.

Salmons, Joseph 1992: Northwest Indo-European vocabulary and substrate phonology. In Roger Pearson (ed.), *Perspectives on Indo-European language, culture and religion*. 265–279.

Salmons, Joseph 2012 [uusi painos 2015]: *A History of German*. Oxford University Press.

SSA = Erkki Itkonen & Ulla-Maija Kulonen et al. szerk.: 1992–2000, *Suomen sanojen alkuperä 1–3*, Etymologinen sanakirja, Helsinki

Zaicz et al. = Zaicz Gábor (főszerkeztő) 2006: *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.